

B. ČERNIENĖ

MOKSLAS DVASINĖS KULTŪROS SISTEMOJE

Mokslo, kaip dvasinės kultūros fenomeno, analizę daro aktualią tiek globalinės problemos, tiek mūsų visuomenės naujo žmogaus auklėjimo uždaviniai. Kai mokslo ir technikos revoliucija industrializavo ir technizavo mokslą ir kai jis, amžiais buvęs dvasinio gyvenimo citadelė, dėl to neteko kai kurių ankstesnių humanistinių bruožų, vis dažniau kyla ginčų ir diskusijų dėl to, kiek jis susijęs su gėriu ir išmintimi, dėl jo raidos perspektyvų bei valdymo. Kodėl, greta mokslo pažangos, visuomenė nedaro dvasinės pažangos? Ar mokslas ir technika neslopina dorovės, o blaivus mokslinis apskaičiavimas — etinių motyvų? Ar griežtas racionalus „kas iš to?“ ir „kam?“ neužmuša žmogaus siekimo aukštesnių tikslų bei prasmių, dvasingumo, troškimo tauriai gyventi?

Nors mokslas racionalizuoja pasaulį ir gyvenimą, jo beasmeninės žinios nutolino žmogų nuo gamtos bei nuo paties savęs. Realus „gyvenamas pasaulis“, kuriame ankstesnėse kultūrose dominavo gamtiniai parametrai, susiaurėja. O be ryšio su gamta, kaip savo būties visuma, žmogus yra tarsi kūdikis be motinos: jis sugrumba, supraktiškėja ir, sąveikaudamas su gamta per tarpininką — mašiną, pats darosi panašus į mašiną. Išnaudotojiškas, utilitarinis-pragmatinis požiūris į pasaulį nėra universalus, žmogiškas, todėl prieštaringas ir audringas materialinės praktikos vystymasis kartais atsigręžia prieš patį žmogų. Kai ekologinės, energetinės, medicininės ir kitokios problemos tampa globalinėmis, išskyla mokslo, kaip žmogaus viešpatavimo gamtai įrankio, naudojimo tikslinumo klausimas. Pastaruoju metu mokslas ypač atskleidė savo „šešėlinę“ pusę — griaunamąją galią. Su karčiu jomoru sakoma: kad ir ką mokslininkai dirbtų, jiems neišvengiamai išeina ginklas.

Daugumos tokių mokslo problemų šaknys glūdi kapitalistiniame gamybos būde, kuris iškraipo fundamentaliuosius žmogaus santykius su pasauliu, gamta, kultūra ir pačiu savimi ir pagimdo prieštaringą dvasinės kultūros poliarizaciją, nesuderinamas „atskaitos sistemas“ — humaniškumo ir blaivaus apskaičiavimo dichotomiją, „dviejų kultūrų“, abstraktaus humanizmo ir scientizmo priešpriešinimą. Mokslo ir technikos pažanga vingriai susipynė su masinės kultūros plėtote. Jų sankryžoje susiformavo

naujas žmogaus tipas — homo ludens (žmogus vartotojas) su hedonistinėmis etinėmis bei estetinėmis nuostatomis. Galingas susvetimėjusios visuomenės ekonominis potencialas, vienpusiškai ugdantis žmonių interesus — vartoti vis daugėjančias prekes, sukūrė iškraipytą „antrąją“ žmogaus prigimtį: daiktų turėjimas tapo biologine reikme, išstūmusia dvasinio tobulėjimo poreikius. Apgaulinga individualių ir socialinių reikmių identifikacija, skatinanti žmones adaptuotis prie susvetimėjusių visuomenės funkcijų, įtvirtina tokią situaciją, kai masės nebegali neigti egzistuojančios sistemos, neneigdamos pačių savęs. Kadangi šiuolaikinis mokslas organiškai integruotas ir pajungtas tokios susvetimėjusios sistemos funkcionavimui, jį neišvengiamai valdo ir drasko jos prieštaravimai. Pažangių užsienio mąstytojų kritiška pozicija buržuazinės tikrovės atžvilgiu padėjo atskleisti (tiek specifinių šiai visuomenei, tiek ir bendrų) mokslo, kaip dvasinės kultūros reiškinių, dėsningumą. V. Diltėjaus, M. Heidegerio, Ž. P. Sartro, E. Huserlio bei kitų filosofų veikaluose tvinksi gyva humanistinė mintis bei racionali prasmė. Tačiau jų „sužmoginto mokslo“, „žmogiško pasaulio vaizdo“ ilgesys, apeliavimas į žmogaus atsakomybę susvetimėjusioje visuomenėje nuskamba kaip balsas tyruose. Užsienio humanitarai laikosi kilnios, bet bejėgiškos pozicijos, apeinamas revoliucinis visuomenės pertvarkymas. Todėl dar labiau išryškėjo realiojo socializmo laimėjimų pasaulinė istorinė reikšmė.

Mūsų visuomenėje aktualūs tiek bendri, tiek specifiniai mokslo plėtotės klausimai, jo gyvybingi ryšiai su didžiosiomis žmonijos vertybėmis, jo sėkmių ir nesėkmių apibendrinimas, atkuriantis tikrąjį mokslo vaidmenį auklėjant naują žmogų.

Ankstesniųjų laikų mokslo esmę sudarė tiesos siekimas. Mokslinės teorijos buvo paženklintos jų kūrėjų asmenybe. Pasišventimu ir tarnavimu tiesai, kaip aukščiausiai vertybei, išsiskyrė didieji mokslo korifėjai: Ibn-Sina, Dž. Brunas, G. Galilėjus, I. Niutonas, K. Ciolkovskis, A. Einšteinas ir kiti. Dar praėjusiame amžiuje mokslo tikslas buvo bendrų pažiūrų apie pasaulį ir žmogaus vietą jame kūrimas. Mokslas saugojo ryšius su „meile išminčiai“, t. y. su filosofija. Net organizacinėje struktūroje buvo matyti senovės filosofinių mokyklų sandara: mokslininkas kartu buvo mokytojas, turėjo savo idėjų tęsėjų — mokinių. Jis buvo iškilęs, kaip galinga humanizmo jėga, ir žinojo, kad mąstyti apie gamtą reikia ne vien protu, bet ir širdimi. Pagrindinis mokslo patosas, suteikęs jam didelį autoritetą, — pasaulio ir žmogaus „atbūrimas“, tikėjimas, kad nėra nevaldomų, nekontroliuojamų jėgų, kad žmogaus protas bei mokslas yra visagaliai. Klasikinė buržuazinė filosofija mokslą laikė panacėja nuo visų bėdų, jis buvo visuotinis, integruojantis kylančios buržuazijos kultūros elementas.

Ilgą laiką giluminis mokslinės veiklos mechanizmas buvo užslėptas tiek dėl objektyvių (kaip ir kapitalizmo esmė tebuvo atskleista tik tam tikrame jo raidos etape), tiek dėl subjektyvių priežasčių, t. y. pačių mokslininkų tikėjimo moksliniu akivaizdumu, suformavusiu „naivaus

realizmo" platformą (idealūs mokslo objektai tapatinami su tikrovės objektais, visi mąstymo rezultatai laikomi grynais objektyviais daiktų apibrėžtumais). Filosofija tuo metu dar nekreipė dėmesio į mokslinės kūrybos pamatus, mokslo prielaidas (kurios nėra moksliskai įrodomos, o tik filosofiskai pagrindžiamos), į tą faktą, kad jusliniai, empiriniai duomenys (sudarantys mokslo pastatą) yra kalbos, kultūros, mąstymo formų ir normų bei kitų sąmonės aktyvumo veiksmų sąlygojami. Kaip rašo apie tą laikotarpį E. Iljenkovas, žmogus sąvokas laiko „amžiniais ir nekintančiais pačių daiktų savaime apibrėžtumais, jų esmės išraiška ir visiškai paraižiu ir nekritiškai tiki, kas jam sakoma apie tuos daiktus mokslo, valstybės, dievo vardu“¹.

Šiuolaikinis mokslas skiriasi nuo ankstesniųjų laikų mokslo: jis išvystė savimone, įminė savųjų pradų paslaptis ir nebėra tik mąstymas apie pasaulį ir žmogų, bet greičiau praktinės-materialinės veiklos teorija, veikla, kurianti specifinį mokslinį tikrovės vaizdą projektuojant į ją tam tikras formalias schemas, kurios leidžia pažįstantįjį subjektą praktiškai veikti pasaulį. Mokslo jėga tapo materialinės gamybos jėga, pasakanti, ką turime daryti, jei norime pasiekti konkrečių rezultatų materialinėje praktikoje. Orientuodamasis į techniką, mokslas pats potencialiai yra technika. Pagrindinis jo tikslas — sutvarkyti, organizuoti, įvaldyti aplinkinį pasaulį. Mokslas — tai pirmiausia specifinių mokslinių objektų kūrimas ir juos pasitelkus mąstymas apie tikrovę. Tai sąvokų, formulių ir dėsningumų sistema, paremta logika, kuri savo ruožtu pagrįsta aksiomatika, o pastaroji — konkrečia istorine (nuolat kintančia) būties samprata (filosofinėmis prielaidomis). Mokslinis pažinimas yra sąlygotas ir jo istorijos, ir konstrukto bei viso ekonominių, socialinių, kultūrinių sąlygų komplekso. Visas pasaulis traktuojamas, kaip jėgų (energijų) sąveikos, pasiduodančios apskaičiavimui ir valdymui. Mokslinė sąmonė rekonstruoja pasaulį santykinai, tam tikros mokslinės disciplinos ribose (išskiriamai fizikinis, cheminis, biologinis, kosmologinis ir kitokio pasaulio vaizdai). Kiekvienas toks pasaulio modelis yra ne tik istoriškai sąlygotas, bet ir atskleidžiantis pasaulį vienu kuriuo nors aspektu (pasaulis egzistuoja objektyviai, nepriklausomai nuo sąmonės, ir nepretenduojama atskleisti jo visybę).

Pasaulio modeliai nėra pasyvaus atspindžio, bet aktyvios kūrybingos minties rekonstravimo vaisiai. Tikrovė čia atsiskleidžia žmogui tiek, kiek jis paverčia ją savu „neorganiniu kūnu“ (K. Marksas), t. y. kiek jis ją praktiškai pertvarko. Marksistinė gnoseologija, mokslinį pažinimą siedama su praktika, parodo, jog susidaranti pažintinės formos yra praktinės veiklos atspindys, žmogiškojo proto logika — praktinės veiklos apibendrinimas, o pats pažinimo subjektas — jos organiškasis elementas.

Vystantis ir aštrėjant kapitalistinio gamybos būdo prieštaravimams, mokslas buvo paverstas turtų gavybos, kapitalo didinimo priemone. Kapitalistinė gamyba sukūrė „visuotinio naudingumo sistemą“, kurioje ne

¹ Ильенков Э. В. Диалектическая логика. — М., 1974, с. 152.

tik mokslas, bet ir visos fizinės bei dvasinės žmogaus savybės vertinamos šios sistemos naudingumo kriterijais². Mokslas paženklinamas praktiško utilitarizmo žyme. Apie jį šnekama daugiausia kiekybiniais rodikliais. Jis operuoja daugiausia kiekybinėmis charakteristikomis. Mechaninis, fizikinis pasaulio vaizdas iš tradicijos laikomas pamatiniu (naudingas kasdieninio gyvenimo racionaliam elgesiui formuoti ir bejėgiškas žmogiškosios būties prasmės, tikslo, atsakomybės ir kitiems panašiams klausimams spręsti). Keičiasi žmogaus santykis su gamta: žmogus ne tiek gyvena joje ir ne tiek siekia ją suprasti ar „įsiklausyti“ į ją, kiek kryptingai panaudoti jos reiškinių sankabas „antrosios natūros“ dirbtinei aplinkai plėsti.

Nėra naujaisiais laikais skvarbesnės idėjos už mokslo idėją. Dažnai mokslas sutapatinamas su pačiu protu (ratio), nepripažįstančiu didesnių už save autoritetų. Mokslas laikomas pačia akivaizdžiausia žmogaus kūrybinių galių apraiška.

Tačiau kiekvienas mokslo raidos etapas yra sąlygotas gamybos būdo ir ribotas. Šiuolaikinis mokslas yra istoriškai susiklostęs tikrovės įvaldymas daiktų objektyvių ryšių aspektu. Šią daiktinę veiklą neteisinga būtų laikyti visa veikla, formalizuotą aiškinimą — vieninteliu racionaliu žinojimu, o formalių mokslų metodų ekspansiją — ideologiškai reikšmingu veiksmu. Keliaklūpsčiavimas prieš objektyvų žinojimą, nepasitikėjimas vaizduote, intucija bei apskritai negatyvi pažiūra į subjektyvumą, kurį esą reikia pašalinti iš žinojimo, yra taip pat istoriškai konkrečios pažinimo pakopos vaisius ir turi objektyvias bei subjektyvias priežastis. Iš tikrųjų tokią poziciją sąlygojo išsivysčiusios kapitalistinių-prekinių santykių bei darbo pasidalijimo formos. Dėl to, kad materialinė ir pažintinė sritis yra atskirtos, o pažinimo rezultatai turi būti perduoti į praktinio pritaikymo sferą informatyvia visuotine forma, ima dominuoti tendencija išreikšti žinojimą formalizuotu-loginiu būdu, tinkamu sudaryti tikslus, vienareikšmius veiksmų algoritmus. Taip tiksloji gamtotyra, kurios branduolys yra fizika bei matematika (dėl gamybinės veiklos masinizavimo ir industrializavimo), virto pažinimo apskritai modeliu, o jos tyrimo metodai (formalizavimas, matematizavimas ir kt.) pamažu peršmelkė visą žinojimą, suteikdami jam specifinę formą.

Mokslinis traktavimas, kaip racionali pozicija, neretai psichologiškai perauga į įprotį visą tikrovės įvairovę, žmogaus bei didžiąsias gyvenimo ir visos būties problemas aiškinti pagal daiktų ryšių analizės būdą, viešpataujantį gamtos ir technikos moksluose. Dėl technokratiškos motyvų įtakos stiprėja savotiška informaciomanija (žmogaus pasaulėžiūra bei sąmonė — tai žinios). Toks žinių absoliutinimas nesukuria nieko, išskyrus „profesinį kretinizmą“. Gamtos mokslų racionalumo kriterijai kartais perkeltami į humanistiką, o žmogus paverčiamas objektu tarp kitų pasaulio daiktų.

² Žr. Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 46, ч. I, с. 386.

Ne tik kasdieniniame gyvenime, bet ir ideologijoje, filosofinėje sąmonėje ryškios tendencijos paversti gamtotyrą (mokslą) dvasinės kultūros dominante³. Modernistinis menas akivaizdžiai parodė, kur galima nueiti semiantis jėgų iš tų pačių versmių kaip ir mokslas. Intelektualinių impulsų pagimdytas, susižavėjęs mokslų laboratoriniu „grynumu“, abstrakčiais modeliais, „esmių stebėjimais“, šis menas neteko įkvepiančios ir uždegančios jėgos, „pozityvios valdžios“ ir, nutoldamas nuo širdies kančių ir paslapčių, dega šalta ugnimi, neteikdamas jokios vilties, o vien tik stebindamas šaltomis proto gudrybėmis bei sukeldamas jausmų anarchiją. Primygtinai „mokslinant“ žmogaus vidinį subjektyvumą bei dvasingumą (kibernetikos, matematikos, informacijos teorijos ir kt. sąvokų grūtis į psichologiją, estetiką, etiką bei filosofiją) atsiranda susvetimėjusios žinios, tolimos tikrajam žmogaus mokslui. Nei genetikos ar biologijos, nei fiziologijos, nei fizikos ar chemijos metodais neatskleisime žmogaus, kaip universalios kūrybiškos būtybės, esmės ir neatsakysime į garsųjį I. Kanto klausimą: kuo reikia būti, kad būtum žmogum? Nors galime (ir turime) moksliskai analizuoti meną, dorovę, išmintį (nustatyti jų ryšius su ekonomine bei socialine struktūra, įjungti į bazės ir antstato sistemos funkcionavimą ir t. t.), bet mokslinė analizė nesukuria nei meno, nei dorovės, nei filosofinės išminties. Antai mokslinė analizė gali atskleisti dorovinio elgesio struktūrą, moralinių normų socialinį sąlygotumą ir pan., bet toks supratimas nepadės individui būti dorovingam, siekti aukštųjų idealų ir neįkvėps didiems žygdarbiams. Scientistinės tendencijos yra svetimkūnis marksizme. Žinoma, dorovinė asmenybė turi būti tolregiška ir realistiškai mąstanti, bet tik pakilusi į nesavanaudiškumo, pasiaukojimo ir beatodairiško tarnavimo aukštoms dvasinėms vertybėms viršūnes. Vadinasi, kartu su moksline etika reikia moralistikos (kuri nepagrįstai ir skeptiškai kartais vadinama „moralizavimu“), t. y. greta mokslinės analizės būtina dvasios kūryba ir kultūra.

Antra vertus, kuriant mokslines teorijas, „nelogiškų veiksmų“, fantazijos, intuicijos, vidinio užsidegimo vaidmuo labai didelis. Anot A. de Sent-Egziuperi, teoretikui atrodo, kad jis niekina svajonę, intuiciją bei poeziją ir nepastebi, kad „kaip tik šioms fėjoms jis skolingas už pačius nuostabiausius savo atradimus, fėjoms, pasirodančioms jam „darbo hipotezių“, „savarankiškų prielaidų“, „analogijų“ pavidalu“.

Nors mokslo plėtotė yra didžiulis pasiekimas, padėjęs žmogui „prablaivėti“, „atsiplėšti nuo savo motinos-gamtos bambagyslės“— mitologinės pasaulėjautos, bet negalima pamiršti ir antrosios jo medalio pusės. Mokslinis objektyvumas—tai „daiktinių santykių viešpatavimo žmogui“ (K. Marksas) atspindys, žmogaus svetimėjimo gamtos atžvilgiu tarpiškas atspindys. Mokslinis objektyvumas slepia utilitarinį, merkantilinį apskaičiavimą. K. Marksas rašė, jog „gamtotyra per pramonę įsiveržė į žmonių gyvenimą, pertvarkė jį ir paruošė žmogiškąją emancipaciją, nors tiesio-

³ *Жг. Рачков П. А. Культура и наука.— М., 1981.*

giai ji buvo priversta užbaigti dehumanizuoti žmogiškuosius santykius" ⁴. Mokslo raida kapitalistinio gamybos būdo sąlygomis išpaudė jam susvetimėjimo kompleksą, kurį, kaip senosios civilizacijos liekaną, jis atsieneša ir į socializmą. Lenininiai principai reikalauja kiekviename reiškinyje išvelgti vidines priešybes bei prieštaravimus. „Reakciniai polinkiai atsiranda dėl pačios mokslo pažangos" ⁵. Šias priešybes reikia ne tik matyti, bet ir valdyti, nes kitaip šis absoliutus objektyvizmas gali peraugti prieš mūsų valią į beaistrį ir bedvasį santykį su pasauliu, gyvenimu ir pačiu savimi, į siaurą, vienpusišką racionalizmą, o mokslinis mąstymas — atitolti nuo pasaulinio-istorinio žmogiškojo mąstymo (proto) raidos: Vedų, Sokrato, Aristotelio, Dekarto, Kanto, Hėgelio, Markso, Lenino kūrybiško ir sintetinio mintijimo (sakoma: „mokslas nemąsto“).

Žmogaus ryšiai su pasauliu yra įvairiapusiai, daugiaplaniai, polivariantiški bei neišsemiami kaip ir visa, kas egzistuoja. Jau senovės antikinė mintis skyrė priešaringą, dichotomišką žmogaus santykiavimą su pasauliu; anot Platono, jis paremtas „matu" ir „jautrumu". Ši tradicija ir dabar pati populiariausia. Ji akcentuoja pažintinį-mokslinį, sąvokinį (abstraktų-loginį) ir vertybinį, meninį-vaizdinį (konkretų-juslinį) santykį kaip skirtingos kokybės ir lygiaverčius, papildančius vienas kitą santykiavimo būdus. Kitos teorinės konstrukcijos nurodo tris kryptis: pažintinę, vertybinę ir valingąją. Žmogaus santykis su pasauliu gali būti: materialus ir idealus, praktinis ir teorinis-pažintinis, objektyvus ir subjektyvus, mokslinis ir meninis, abstraktus sąvokinis ir juslinis-vaizdinis, racionalus ir intuityvus, formalus-loginis, algoritmizuotas ir turiningas, kūrybiškas, objektyvuotas ir asmenybiškas, socialus ir individualus, visuminis ir dalinis ir t. t.

Išorinis pasaulis atsiveria žmogui per jo veiklos formas, kurios ir sąlygoja skirtingus tikrovės atspindėjimo būdus su kokybiškai skirtingomis reguliatyvinėmis (gnoseologinėmis ir vertybinėmis) programomis. Šių skirtingų tikrovės įvaldymo tipų negalima nei redukuoti vienu į kitus, nei pakeisti vienu kitais (nors ribos tarp jų ir nėra sustingusios), nes jie istoriškai susiformavo skirtingiems uždaviniams spręsti. Žmogus kuria pagal tiesos, gėrio ir grožio dėsnius. Tai, kas neprieinama mokslui ir kur jo analizė bevaisė, ten reiškiasi arba menas, arba filosofija, arba moralistika. „Grožio intelektu neįmanoma pasiekti" ⁶. Tarytum mirażas išnyksta estetinės pasaulio kokybės, kai bandome artėti prie jo su skalpeliu, svarstyklėmis, mikroskopu ar kitais tikslios analizės instrumentais. Tačiau ar tai reiškia, kad nėra ugninės vakarės žaros žavumų, snieguotų ir tylių kalnų iškilmingumo, žvaigždėto dangaus ar baltos ramunės nuostabumo? Moksliniu požiūriu slėpiningos žmogaus akys — vien regos organas su ragena, ašarų liaukomis ir nervais, sielą nuskaidrinantis peizažas — fizinių, cheminių, meteorologinių ir kt. dėsningumų kombinacija,

⁴ Маркс К., Энгельс Ф. Из ранних произведений.— М., 1956, с. 595.

⁵ *Leninas V.* Pilnas raštų rinkinys.— V., 1981, t. 18, p. 309.

⁶ Герель Г. В. Ф. Эстетика.— М., 1968, т. 1, с. 120.

o kvapą užgniaužiantys žmonių žygdarbiai ir revoliucijos — objektyvus visuomenės dėsningumų vaisius. Tad ar gali gamtos mokslininko požiūris, išvelgiantis neaprėpiamoje būtyje vieną jos aspektą — fizinę gamtos pusę, pretenduoti į visos pasaulėžiūros turinį, o gamtamokslinės kategorijos (medžiaga, energija, atomas, rūšių evoliucija ir t. t.) į filosofines kategorijas, o specialių mokslų principai — būti universaliais mąstymo principais? Šiuolaikinio mokslo sfera — tik vienas iš daugybės prasminių variantų žmogiškoje kūrybinėje veikloje. Sąmonė netapatintina su pažinimu, o vidinis kūrybinis žmogaus potencialas neišsemiamas protu, intelekto. Antra vertus, mąstyti, vadinasi, ir poetizuoti. Būties apmąstymai — atributyvinė poetizavimo maniera. Aukščiausiose meno bei mokslo viršūnėse loginis ir poetinis instrumentai ateina vienas kitam į pagalbą. A. Einšteinas reikalavo teisės į „meninį matymą“, o didieji poetai ir dailininkai archimedėiško atspirties taško ieško „formulių fantazijos“ regione⁷. Tačiau ar gali klestėti bendradarbiavimas tarp dviejų „dvasinių kaimynų“, jei vienas iš jų plečia savo „žemes“, skriausdamas kitą?

Mokslinio traktavimo universalizavimas nėra moksliskai pamatuotas, turint omenyje tuos gnoseologinius reguliatyvus, kurie nulemia šį atspindžio tipą ir jo kryptį. Visai analogiškos yra idėjos apie meno pasmerkumą, istoriškai praeinančią estetinį-meninį santykį ir kitokios technokratinės iliuzijos. Tik privačiasavininkiška visuomenė savo prigimtimi yra priešiška menui ir poezijai ir apskritai individualiam kūrybiškam, universaliam žmogaus santykiui su būtimi ir savo paties gimininiu gyvenimu⁸. Todėl scientizmas ir būdingas buržuazinei sąmonei, absoliutinaičiai mokslo vaidmenį kultūroje. Kasdieninėje sąmoneje jis pasireiškia pragmatiškų santykių tarp žmonių skleidimu, pasaulėžiūros tapatinimu su mokslu, funkcionieriaus, t. y. siauro specialisto, tolstancio nuo humaniškujų vertybių, perdėtu garbinimu.

Pritardami žymiam rusų rašytojui M. Prišvinui, ir tarybiniai filosofai ima kalbėti apie kitą, ypatingą dvasinį-kultūrinį pasaulio pažinimą, netolygų moksliniam⁹, pagrįstai keldami klausimą: ar mokslo prioriteto deklarotojai neprimena to keistuolio anatomo, kuris net į savo sužadėtinę žiūrėjo, kaip į anatominį objektą? Dvasinės kultūros racionalėjimas — neabejotinas nuosmūkis, neigiamai atsiliepiantis kūrybinei, dorovinei veiklai. A. Einšteinas rašė: „Didžiųjų asmenybių moralinės savybės, galimas dalykas, yra reikšmingesnės šiai kartai ir visai istorijai, negu grynai intelektualiniai pasiekimai“¹⁰.

Didėjant mokslo įtakai visuomenės gyvenimui, ryškėja, jog mokslas nėra universalus ir negali pakeisti kitų kultūros sferų, jog jo vystymasis nėra žmonijos tikslas, o tik priemonė visuomenei pakeisti. Intelektualinėmis formulėmis neįmanoma aprėpti pasaulio ir egzistencijos turtingumo

⁷ Mieželaitis E. Monologai. — V., 1981, p. 164.

⁸ Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 26, ч. 1, с. 278, 282.

⁹ Научно-техническая революция: социализм, культура, человек. — М., 1980, с. 81.

¹⁰ Эйнштейн А. Физика и реальность. — М., 1965, с. 116.

bei pilnaties. Gyvenimo prasmė neapsiriboja žmogaus įsitvirtinimu gamtoje. Gamta ir kosmosas — ne tik įvaldymo objektas, bet ir gimtieji žmogaus namai, žmogiškumo Tėvynė, kuri suteikia mums gyvybę ir į kurią turime žiūrėti pagarbiai. Kadangi šiuolaikinė mokslo forma yra suaugusi su technika, o techninė galia nėra ta žmogaus galia, kuri galėtų išsaugoti žmogiškumo suverenumą ir vadovauti jo raidai, todėl pažinimo, mokslų humanizavimas turės paruošti bendrą dvasinės kultūros pokytį. Marksistinė esmingųjų žmogaus galių vystymo (naujo žmogaus formavimo) programa reikalauja aktyvinti ne vien intelektą, bet ir „širdies mąstymo“, intencijos, vaizduotės, dorovines, estetines-menines aspiracijas, harmonijos pajautą ir t. t.

Išeitį iš šiuolaikinės situacijos, kurioje globališkai viešpatauja griežto mokslų ir humanistikos idėjų priešpriešinimas, genialiai numatė K. Marksas. Jis bendrais bruožais nužymėjo tas mokslo tendencijas, kurias plėtos nauja, komunistinė civilizacija. Ateities mokslas bus iš esmės kitoks savo objektu, vidine sandara, santykiais su gamyba, auklėjimu, švietimu. Kadangi universalaus darbo tikslas bus ne daiktų gamyba, bet paties žmogaus ugdymas, tai visuotiniu ir vieningu mokslu taps mokslas apie žmogų, jo raidą kaip natūralų — istorinį procesą, jo prigimtinių galių vystymą ir tobulinimą. „<...> Gamtotyra praras savo abstrakčią-materialinę, arba tiksliau idealistinę, kryptį ir taps žmogiško mokslo pamatu, panašiai kaip jis jau dabar — nors ir susvetimėjusia forma — tapo tikrai žmogiško gyvenimo pagrindu <...> Gamtotyra įtrauks į savo programą mokslą apie žmogų tiek, kiek mokslas apie žmogų — gamtotyrą: tai bus vienas mokslas“¹¹. Ontologija ir aksiologija, mokslinis racionalumas ir didžiosios žmogiškosios vertybės harmoningai įsiskverbs į individo mikrokosmą. Netolimoje ateityje (o mokslo tyrinėtojo G. Volkovo manymu, posūkis prie naujojo mokslo „antropocentrizmo“, priešingai tradicinio mokslo „technocentrizmui“, vyksta jau dabar) pirmame plane atsiders ne daiktiškumo sferos plėtra, bet paties žmogaus biosocialinės dvasinės prigimties tobulinimas. Tarybinis filosofas A. Arsenjevas savo tolregiškoje koncepcijoje parodo, jog šiuolaikinis masinis žinių antplūdis ruošia objektyvias prielaidas naujam darbo pasidalijimui tarp žmogaus ir jo „neorganinio kūno“ — mašinų sistemos, kuri perims visus gamybinis veiksmus ir tuo sudarys realias sąlygas žmogaus ir darbo susvetimėjimui įveikti: visa ligišolinė žmonių veikla neteks daiktinės formos, jos tikslas bus paties žmogaus, kaip universalios kūrybingos būtybės, plėtotė¹². Tai bus naujos eros pradžia, kai žmonių sąmonė bus nukreipta į tiesos, gėrio ir grožio galybės bei didingos atsakomybės realizavimą.

¹¹ Маркс К., Энгельс Ф. Из ранних произведений, с. 595—596.

¹² Жг. Арсеньев А. С. Наука и человек.— В кн.: Наука и нравственность. М., 1971.